

УДК 343.848

В. І. Борисов, директор ІВПЗ НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, м. Харків;

В. С. Батиргарєєва, вчений секретар ІВПЗ НАПрН України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, м. Харків;

І. С. Яковець, провідний науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства ІВПЗ НАПрН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, м. Харків;

О. І. Опанасенков, молодший науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства ІВПЗ НАПрН України, м. Харків

СТАВЛЕННЯ СОЦІУМУ ДО МОЖЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ КОЛИШНІХ ЗАСУДЖЕНИХ

Стаття присвячена актуальному питанню — ставлення соціуму до можливостей соціальної адаптації колишніх засуджених. Фахівці зазначають, що на ефективність процесу соціальної адаптації та інтеграції осіб, які відбули покарання, істотний вплив має середовище. Неприйняття суспільством, небажання надати допомогу або посприяти в будь-якому питанні, «таврування», «стигматизація» раніше засуджених перешкоджають їх поверненню в суспільство.

Ключові слова: соціальна адаптація колишніх засуджених, соціальне середовище, суспільство.

Серед сучасних злободенних тем українського загалу чи не найактуальнішими питаннями є ставлення населення до злочинності, визначення в суспільстві ступеня занепокоєння з приводу загострення криміногенної ситуації та вимір довіри людей щодо здатності правоохоронних органів захистити пересічну особу від зло-

чинних посягань. З другого боку, доведеним є той факт, що від ставлення пересічних громадян та суспільства в цілому до колишніх в'язнів певною мірою залежить успішність процесу соціальної адаптації та реінтеграції останніх в активне суспільне життя.

Фахівці зазначають, що на ефективність процесу соціальної адаптації та інтеграції осіб, які відбули покарання, істотний вплив має середовище. Скільки б не велася виховна робота із засудженими в установах виконання покарань, якою б діючою вона не була, але якщо оточуюче середовище за межами цих установ негативно сприймає групу, то успішна адаптація колишніх в'язнів навряд чи відбудеться. Соціальне середовище не тільки надає індивідууму надію та ресурси, необхідні для його ефективної адаптації, але й містить у собі певний ризик для нього. Неприйняття суспільством, небажання надати допомогу або посприяти в будь-якому питанні, «таврування», «стигматизація» раніше засуджених перешкоджають їх поверненню в суспільство¹.

У зв'язку із зазначеним особливою актуальності набуває питання вектора сприйняття населенням України проблем колишніх засуджених та спроможність і бажання широкого загалу до надання цим людям необхідної допомоги.

Але насамперед зауважимо, що ключовими моментами зазначеної проблеми, необхідними для її розв'язання, є поняття «ставлення до можливостей соціальної адаптації» і, власне, «соціальна адаптація». Отже, визначальними у плані розуміння понятійного апарату є саме термінопоняття «соціальна адаптація» та термін «ставлення». Соціальна адаптація за ст. 1 Закону України від 17 березня 2011 року «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» визначається як процес засвоєння звільненими особами соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві². У цьому Законі увагу сконцентровано здебільшого на інструментальному аспекті соціальної адаптації, під якою в психології розуміється про-

¹ Плахова О. М. Постпенітенціарна соціальна адаптація: фактори ефективності [Електронний ресурс] / О. М. Плахова. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mtps2010_16/Plakhova.pdf.

² Офіц. вісн. України. – 2011. – № 28. – С. 21. – Ст. 1154.

цес взаємодії особи із соціальним середовищем, що включає засвоєння норм і цінностей останнього в процесі соціалізації, а також пристосування людини до змінюваного середовища за допомогою різних соціальних засобів¹. Необхідно звернути увагу, що у попередній редакції Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 10 липня 2003 року, соціальна адаптація розумілась дещо по-іншому — як комплекс правових, економічних, організаційних, соціально-психологічних та інших заходів, які здійснюються щодо звільнених осіб з метою пристосування останніх до умов соціального середовища, захисту їх прав і законних інтересів². Отож, якщо раніше зазначеним термінопоняттям охоплювався не лише сам процес певної взаємодії, включаючи засоби пристосування, а і її результат, то в теперішній час законодавець фактично лише орієнтує працівників державних та недержавних структур, на які покладається проведення роботи зі звільненими, на необхідність допомоги в отриманні позитивного соціального досвіду для повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, а не на безумовне досягнення мети такого повернення.

Щодо тлумачення терміна «ставлення», то ним охоплюється, зокрема: «характер поведінки з ким-небудь або чим-небудь»; «погляд на що-небудь, думка про що-небудь»³; «виявлення тих чи інших почуттів до когось або до чогось»⁴.

З висловленого випливають принаймні такі аспекти принципового характеру, на які треба звернути увагу під час розв'язання зазначеної проблеми: 1) оцінка самої можливості повернення колиш-

¹ Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Большая Рос. энцикл. ; СПб. : Норинг, 2004. – С. 18; Глоссарий ru. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2. – Загл. с экрана.

² Офіц. вісн. України. – 2003. – № 32. – С. 18. – Ст. 1681.

³ Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т. Ф. Ефремова. – 2-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 2001. – Т. 1: А–О. – С. 1180.

⁴ Тлумачний словник-мінімум української мови: близько 7500 слів / уклад. Л. О. Ващенко, О. М. Єфімов. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К. : Довіра, 2001. – С. 454.

ніх правопорушників до самостійного законоприйнятного соціально-нормативного життя в суспільстві і відповідні суб'єкти оцінювання; 2) засоби успішної реінтеграції до суспільства; 3) виявлення проблем, що існують на шляху до успішної реінтеграції засуджених і звільнених осіб до суспільства і 4) ставлення різних категорій громадян до проблеми соціальної адаптації як у ракурсі визнання самого факту існування такої проблеми, так і в ракурсі бачення власної ролі у цьому процесі, а також ролі інших учасників даних взаємовідносин. З урахуванням того, що реінтеграція правопорушників до соціально-нормативного життя у суспільстві — явище непростих взаємовідносин соціуму й злочинців (колишніх злочинців), яке може бути одночасно проаналізовано під різними кутами зору, доцільно поглянути на проблему можливостей соціальної адаптації як з позиції законослужняних громадян, так і з позиції ставлення правопорушників або вчорашніх правопорушників до цієї проблеми.

Опитування громадської думки із зазначених позицій проводились в окремих регіонах України у 2003–2004 роках, і вони показали доволі позитивні тенденції у поглядах на визначену проблему, що існували на той час у суспільстві¹. При тому, що більшість респондентів (67 %), які брали участь в опитуванні, не мали у своїх родинах або у колі спілкування осіб, звільнених з установ виконання покарань, байдуже ставились до них у 2003 році лише 26 % громадян, 18 % — бажали допомоги, 22 % — жаліли їх і лише 2 % — визнавали злочинців (колишніх злочинців) «покидьками». Водночас більшість громадян (66 %) відзначали, що процес повернення особи в суспільство є складним та тривалим, таким, що потребує: допомоги у працевлаштуванні (75 %); доброго ставлення рідних та близьких (34 %), оточуючих (27 %); забезпечення житлом (28 %); соціальної підтримки (25 %); навчання (20 %); віри й релігії (20 %).

При цьому основну відповідальність за розв'язання проблем осіб, які звільнились з установ виконання покарань, громадськість покладала на державу (57 %), місцеві органи влади та самоврядування (35 %), рідних (21 %), спеціально створені інституції (21 %), громадські організації та благодійні фонди (10 %). За використання

¹ Как мы относимся к заключенным. Небольшое социологическое исследование. — Донецк : Донец. Мемориал, 2003. — 12 с.

саме бюджетних коштів на ці цілі висловились 64 % респондентів; згоду на пожертву особистих коштів дали 48 % осіб. Показово, що громадяни не називали самих звільнених у числі суб'єктів, які мали б нести відповідальність за розв'язання власних проблем.

За результатами дослідження, проведеного у 2004 році, думка громадськості залишилась майже незмінною. Як убачається з отриманих результатів, дані опитування свідчили скоріше про позитивне ставлення громадян до колишніх засуджених, ніж навпаки. Люди в цілому прихильно відзивалися про тих, хто опинився в місцях позбавлення волі: не вважали їх небезпечними для суспільства 61 % опитаних, убачали у засуджених таких же людей, як і вони самі, — 48 %; байдуже або з жалістю відносились до них або навіть висловлювали готовність допомогти — 52 %. Навпаки, вважали звільнених «покидьками» та вигнанцями всього 3 % респондентів. Загальним тенденціям у міркуваннях громадян відповідають і їх очікування від політики держави у сфері боротьби зі злочинністю: 41 % опитаних вважають, що злочинців потрібно якомога менше «саджати за ґрати», віддаючи перевагу покаранням, не пов'язаним з обмеженням або позбавленням волі, прихильників же жорстких та радикальних заходів виявлено вдвічі менше.

Але у подальші роки у зв'язку зі змінами соціально-економічного становища у суспільстві (обумовленими в першу чергу наслідками економічної кризи) відбулися зміни й у цьому питанні. Це показало дослідження громадської думки, проведене у 2010 році фахівцями творчого колективу Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України. Так, криміногенна обстановка викликає занепокоєність у трьох чвертей респондентів, проте, окрім зазначеної проблеми, українська громадськість майже не замислюється над питанням можливості повернення колишніх засуджених до правослухняного життя та відповідних важелів цього процесу. Поставлене запитання виявилось «незрозумілим» для основної маси опитаних, принаймні таким, що викликало подив. При цьому типовий хід міркувань респондентів відбувався за такою схемою: «Головне — покарати злочинця за скоєне зло, а чи повернеться він знову до вчинення злочинних діянь або ж стане законослухняним громадянином — це особиста справа кожного правопорушника». Неоднакове емоційне забарвлення і ставлення до цього запитання проде-

монстрували й респонденти з числа засуджених або звільнених осіб.

Такі результати не виявились неочікуваними, оскільки правозахисники вже давно дійшли висновку, що ескалація економічної кризи породжує тенденцію підвищення жорсткості як у суспільстві, так і у політиці держави щодо боротьби зі злочинністю як реакції на зростання злочинності. У свою чергу, ці дві обставини створюють замкнуте коло: задля того, щоб зменшити злочинність, влада вдається до жорстокіших методів покарання, унаслідок чого збільшується кількість ув'язнених та погіршуються умови тримання в слідчих ізоляторах та закладах виконання покарань, через це зростає кількість рецидивістів і суспільство стає ще жорстокішим, що призводить до подальшого зростання злочинності¹.

Як виявило дослідження, суцільна стурбованість з боку громадян долею засуджених і вчорашніх ув'язнених принаймні у теперішній час є утопією. Третина опитаних законослухняних громадян заявила, що пересічні громадяни не повинні брати участі в долі колишніх в'язнів і що доля останніх узагалі їх не хвилює. Ще третина респондентів відповіла, що доля цих осіб їх турбувала б лише за умови, якщо вони були б їх рідними, близькими або друзями. Один із респондентів так пояснив свою позицію: «Їх (мається на увазі звільнених після відбування покарання) тисячі, хіба можна всіх обігріти, нагодувати, дати роботу до душі? А вони про нас думають, приміром, про те, що наші податки йдуть на будівництво нових тюрем для них? Так ще й комфортабельні умови їм надай... Дбати про них — все одно, що кидати гроші на вітер... Я з цим ніколи не погоджусь». І така думка в цілому є показовою для пересічних громадян. Іншими словами, громадяни у вирішенні долі колишніх засуджених покладаються головним чином на державні інститути, дистанціюючись у такий спосіб від участі у будь-якій роботі із соціальної адаптації як тих, хто відбуває покарання, так і вчорашніх засуджених. Таким чином, для громадян участь в адаптації таких осіб — дуже абстрактне питання для життя ними будь-яких спеціальних заходів, спрямованих на полегшення долі цієї категорії людей. Однак не можна звинувачувати пересічних людей

¹ Коментар до третьої періодичної доповіді правозахисних організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1157720739>.

у черствості й байдужості до долі як засуджених, так і звільнених із місць позбавлення волі. Адже в перших (громадян) є свої життєві проблеми, достатньо напружений і складний ритм життя в сучасних соціально-економічних умовах, у других (в'язнів і звільнених після відбування покарання) — чимало складнощів, що виникли на їх шляху внаслідок власного вибору. Тому проблеми окремих людей, які заподіяли шкоду, образно кажучи, стану стабільності й урегульованості суспільних відносин, не повинні ставати проблемами багатьох. До того ж не можна, напевно, заперечувати проти морального права людей активно осуджувати злочинців. Єдине, що слід вимагати від будь-кого з пересічних громадян, — толерантно ставитися до колишніх ув'язнених, не ускладнюючи зайвий раз життя тим, хто бажає повернутися до законослухняного суспільства, реінтегруватися до нього, оскільки таке бажання, умовно кажучи, може бути лише крихким острівцем, що сформувався в душі засудженого, який швидко зникне в океані життя під натиском хвиль людської байдужості.

Оскільки опитування пересічних громадян лише частково прояснило ситуацію щодо ставлення законослухняного суспільства до можливостей соціальної адаптації правопорушників, то у методологічному плані дослідники вважали за доцільне у даному питанні врахувати й думку тих, хто бере безпосередню участь у цій роботі із засудженими або колишніми засудженими. Вибір фокус-групи був зумовлений тим, що саме ці фахівці знають якнайкраще всі складнощі даного процесу, а головне, його можливості і перспективи. Отже, дослідження проводилося за участю співробітників соціально-психологічної служби установ виконання покарань, дільничних інспекторів, а також фахівців так званих установ постпенітенціарної адаптації звільнених (центри соціальної адаптації і реінтеграції засуджених, центри обліку та установи соціального захисту безпритульних громадян, благодійні організації та ін.).

На думку опитаних співробітників установ виконання покарань, після звільнення особи завжди потребують соціальної допомоги, щоб пристосуватися до життя у суспільстві. У свою чергу, на запитання «Чи доводилося стикатися з випадками, коли звільнені особи не потребували надання допомоги у соціальній адаптації (наприклад, свідомо відмовлялися від будь-якої допомоги?)» 28 %

респондентів установ соціального захисту відповіли, що з такими випадками ніколи не стикалися, 72 % зауважили, що подібні випадки інколи траплялися в їх практиці. У плані марності заходів соціальної адаптації були названі такі категорії звільнених, як особи, що перебували в місцях позбавлення волі понад 10 років, рецидивісти, крадії, бездомні, самотні, хворі на алкоголізм, наркоманію, СНІД та ін. Причому найчисленнішу групу соціального виключення в цьому плані склали, на думку респондентів, саме особи з наркотичною та (або) алкогольною залежністю.

Ефективність заходів соціальної адаптації вимірюється у тому числі й оцінкою можливості остаточного повернення колишнього правопорушника до життя у суспільстві. Лише 14 % співробітників установ соціального захисту однозначно відповіли, що більшість осіб, звільнених із місць позбавлення волі, можна виправити та повернути до законслухняного життя. Ще 42 % респондентів зазначили, що такі особи можуть ресоціалізуватися до суспільства з великою імовірністю, але за умови надання відповідної соціальної допомоги. Категорично щодо неможливості повернення до законслухняного життя колишніх засуджених висловилися лише 6 %. Решта опитаних надала інші варіанти відповідей. Прогноз фахівців у сфері соціального захисту щодо успішності ресоціалізації осіб, засуджених неодноразово, не такий оптимістичний: майже половина з них вважає, що рецидивісти вже не здатні повернутися до суспільства законслухняними громадянами. До речі, 61,1 % опитаних дільничних інспекторів так само вважають, що рецидивістів у жодному разі не можна виправити й адаптувати до життя у суспільстві.

Вочевидь, причина повернення колишніх засуджених до вчинення нових злочинів (поряд із безробіттям, відсутністю житла, психологічними проблемами та ін.) криється й у низькій якості послуг, що надаються цим особам з метою їх соціальної адаптації. Так, на незадовільну якість цих послуг, що не відповідає загальноприйнятим світовим стандартам, указали 17 % працівників служб соціального захисту; ще 25 % показали, що рівень цих послуг значною мірою не відповідає стандартам якості. У підсумку все це дозволяє стверджувати, що сфера надання соціальних послуг особам, звільненим із місць позбавлення волі, потребує подальшого структурно-організаційного оформлення й законодавчого врегулювання.

Ще один проблемний момент полягає в тому, що успішність повернення особи до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві залежить в першу чергу від її власної активності. А про доволі низьку активність звільнених осіб у вирішенні власної долі свідчать результати проведеного дослідження, під час якого були зіставлені задекларовані звільненими із місць позбавлення або обмеження волі особами проблеми, які потребують негайного вирішення, і ті можливості, які надає їм суспільство і які вони могли б використати, щоб розв'язати їх.

Отже, найсуттєвішою проблемою, яку належить вирішити в першу чергу, колишні засуджені назвали працевлаштування. На цю проблему вказали 63 % опитаних осіб¹. Другою за значущістю є проблема створення сім'ї, про що прямо заявили 38,7 % звільнених. До цього слід додати ще 6,9 % осіб, які бажали б повернутися в колишню сім'ю (хоча, здавалося б, створення сім'ї й повернення до неї має виключно особистісний характер, проте перепоною для облаштування сімейного життя, як зазначали опитувані, є брак засобів існування, житла тощо). Як бачимо, це питання поступається хіба що необхідності вирішення проблеми працевлаштування.

На вирішення проблеми здобуття освіти вказали 9,3 % осіб. Серед першочергових завдань після звільнення особи зазначили також необхідність отримання реєстрації (прописки) й житла. На це вказали відповідно 8,1 % і 6,4 % осіб, звільнених із місць позбавлення волі. Про інші проблеми зазначили 4,6 % осіб. Не відповіли на запитання про своє ставлення до вирішення нагальних проблем 3,5 % опитаних. І лише 1,7 % респондентів відмітили, що в них немає тих проблем, які треба розцінювати як нагальні.

Щодо використання допомоги, яку пропонує сьогодні суспільство звільненим особам при розв'язанні їх першочергових проблем, звільнені зазначили таке. Більшість із них будуть намагатися самостійно вирішувати будь-які питання, що виникатимуть після відбування ними покарання. Тому 93,0 % опитуваних зазначили, що вони не користуються послугами жодних соціальних закладів, а якщо й звертаються за допомогою, то найчастіше до центрів со-

¹ Під час анкетування особи могли вказати відразу на декілька проблем, вирішення яких вони вважають для себе нагальним. Тому сума відсоткових показників може перевищувати 100 %.

ціальної адаптації і центрів реінтеграції (їх послугами на момент опитування користувалися 2,3 %). Користувалися послугами громадських і благодійних організацій 2,3 % звільнених. Ще 1,2 % осіб не відмовлялися від допомоги інших закладів (наприклад, медичних установ). Користувалися після звільнення послугами будинків нічного перебування 0,6 % осіб. Ще стільки ж (0,6 %) були утриманцями будинків-інтернатів. Як бачимо, має місце значна інертність реципієнтів щодо соціальних послуг.

Таким чином, отримані дані підтверджують висновок, що складність процесу адаптації осіб, звільнених з установ виконання покарань, пояснюється низкою причин особистісного характеру. Життєва пасивність, яка виробляється в період відбування покарання, гальмує адаптивні здібності людини, і після звільнення вона не завжди може одразу включитися в життя суспільства. Людина може бути не готова до розширення соціальних ролей та функцій, яке обумовлене звільненням. Це психологічне протиріччя між мірою готовності індивіда до реалізації нових ролей і функцій та соціальним очікуванням може стати причиною виникнення конфліктних ситуацій, сприяти відчуженню особистості від соціального оточення. Труднощі соціальної адаптації звільнених від покарання пояснюються також деякими їхніми специфічними психічними станами (тривога, невпевненість тощо), які впливають на поведінку після виходу на волю. Важливо також ураховувати, що звільнюються особи з різним ступенем виправлення, соціально-моральної занедбаності, віку, стану здоров'я, соціальних і психологічних установок. Для кожної з цих категорій процес соціальної адаптації відбуватиметься по-різному. Звільнення по суті є тільки юридичним фактом, що припиняє кримінально-виконавчі правовідносини і вплив норм кримінально-виконавчого законодавства на засудженого. Утім певні наслідки відбування покарання можуть залишитися і у переважній більшості випадків залишаються¹.

Усе наведене вище дозволяє констатувати, що вектор ставлення оточуючих громадян до колишніх засуджених, а також власне сприйняття останніми пропонованої допомоги у соціальній адаптації виступають одними з ключових чинників, які впливають на ефек-

¹ Плахова О. М. Постпенітенціарна соціальна адаптація: фактори ефективності [Електронний ресурс] / О. М. Плахова. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mtpsa/2010_16/Plakhova.pdf.

тивність цього процесу. Тому вести мову про вдосконалення порядку здійснення сприяння у соціальній адаптації особам, звільненим з місць обмеження чи позбавлення волі, слід з одночасним формуванням у суспільстві толерантного ставлення та зниження стигми й дискримінації даної категорії людей.

Але це не єдина проблема, пов'язана з процесом соціальної адаптації. Як уже вказувалось, остання розуміється як процес засвоєння звільненими особами соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. У зв'язку з цим М. П. Черненко задається справедливим питанням¹: до якого саме суспільства має повертатися звільнений? Ринкові відносини, які виникли в Україні за часів незалежності, поділили суспільство на класи; з'явилися багатії, бідняки, середній клас, що призвело до певних прошарків, що, безперечно, перебувають у стані деяких протиріч один з одним. То до якого з них має повертатися засуджений? Більшість осіб, які відбули покарання у виді обмеження чи позбавлення волі, вимушені повертатися саме у те середовище, що спонукало їх до вчинення злочину. Крім того, відсутність належного реагування на адміністративні правопорушення (особливо гостро це питання постало з моменту декриміналізації дрібної крадіжки), на злочинні прояви (відмови у реєстрації заяв про злочини, порушенні кримінальних справ тощо) «виховує» людей у дусі неповаги прав і свобод інших громадян, формує в суспільстві правовий нігілізм, який зворотно пропорційний правопорядку в суспільстві. Поглиблюють цей нігілізм непоодинокі випадки «коригування» закону на користь можливих прошарків населення, криза судової системи та відсутність реальної можливості захистити власні права. То чи можна вважати повернення в таке суспільство «ресоціалізацією» у прямому значенні цього слова?

Певні сумніви виникають при спробі осмислення термінопоняття «загальноприйняте соціально-нормативне життя». У правовій державі, а Україна розбудовує таку, закон і тільки закон регулює поведінку людини в суспільстві. Тому не зовсім зрозумілим є зна-

¹ Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – X. : Право, 2008. – Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. – С. 622.

чення терміна «загальноприйняте» у контексті «соціально-нормативного життя». Із цього можна зробити висновок про існування «не прийнятого широким загалом соціально-нормативного життя», що є нонсенсом, оскільки положення закону є єдиними для всіх без винятку членів суспільства. Наведені упущення зумовлюють необхідність внесення відповідних змін до чинного кримінально-виконавчого законодавства, оскільки невизначеність породжує різне тлумачення і, як наслідок, різне застосування закону до майже однакових випадків людської поведінки.

Статья посвящена актуальному вопросу — отношению социума к возможности социальной адаптации бывших осужденных. Специалисты отмечают, что на эффективность процесса социальной адаптации и интеграции лиц, освобожденных из мест лишения свободы, существенное влияние оказывает среда. Неприятие обществом, нежелание оказать помощь или помочь в любом вопросе, «клеймение», «стигматизация» ранее осужденных препятствуют их возвращению в общество.

The article is devoted to the pressing question — relation of society to possibility of social adaptation of former convict. Specialists mark that on effectiveness process of social adaptation and integration of persons exempt from the places of imprisonment, substantial influence is rendered by an environment. Non-acceptance by society, unwillingness to give help or help in any question, «stamping», «stigmatization» before convict prevents to their return in society.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства ІВПЗ НАПрН України (протокол № 7 від 22 жовтня 2011 р.).